

Navrátilová, Olga

Závěr

In: Navrátilová, Olga. *Slovosled posesivních zájmen ve staré češtině*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2018, pp. 197-203

ISBN 978-80-210-9073-6; ISBN 978-80-210-9074-3 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138877>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

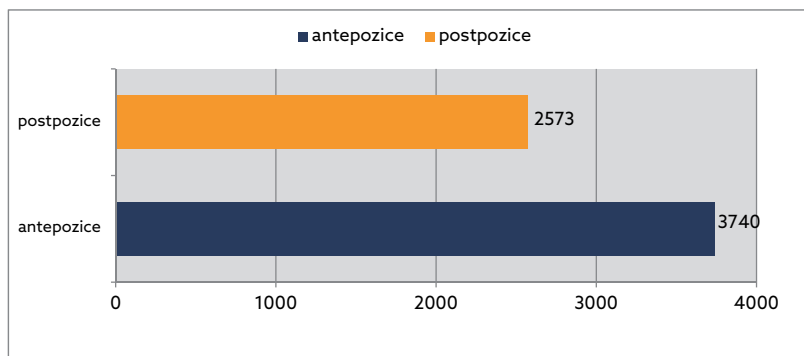
13 ZÁVĚR

V předkládané práci jsme se zabývali syntaktickým fenoménem, kterému dosud nebyla v české paleobohemistice věnována soustavnější pozornost. Hlavním cílem bylo podat podrobný popis slovosledného chování posesivních zájmen ve jmenové frázi staročeského období, konkrétně od pol. 14. století do konce století 15. Analýza vycházela z celkového počtu 6 498 dokladů, které jsme excerpovali ve vybraných památkách krásné, nábožensky vzdělávací, zábavné, odborné, cestopisné a právnické prózy, historiografie a v biblických textech 1. a 2. staročeské biblické redakce.²³⁰

Na základě původu a zčásti i slovosledného chování jsme posesivní zájmena rozdělili do tří skupin (posesiva skupiny A {*můj, tvůj, svůj*}, posesiva skupiny B {*náš, váš*}, posesiva skupiny C {*jeho, jejíe, jich*}) a v rámci těchto skupin jsme sledovali jejich slovosled v NP.

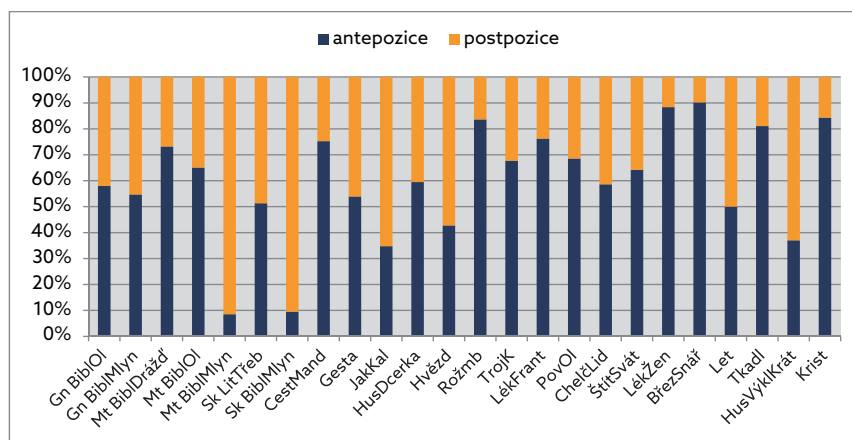
Výzkum ukázal, že všechny skupiny posesiv oscilují ve staročeské NP mezi dvěma základními pozicemi – pozicí prenominální a postnominální. V absolutních číslech mírně převažuje prenominální pozice neboli antepozice (A) nad pozicí postnominální neboli postpozicí (P), jak ukazuje souhrnně pro všechna posesiva graf 1.

230 Jednotlivé žánry však jsou zastoupeny v rozdílné míře. Důvody jsou následující: 1. poměrně pracná excerpcce dat, která je ještě ztížena okolností, že zatím nejsou (pro texty všech žánrů) dostupné elektronické edice, které by umožňovaly rozsáhlejší analýzu většího počtu dokladů; 2. v analyzovaném období ještě nejsou všechny žánry zastoupeny stejně širokou škálou textů. Z tohoto důvodu lze za reprezentativní pokládat pouze výsledky zjištěné v krásné, odborné, nábožensky vzdělávací próze a v textech biblických. Výsledky dosažené analýzou některých památek ostatních žánrů (historiografie, zábavná, cestopisná a právnická próza, administrativní texty) je v předkládané práci nutno považovat za předběžné a představují tak potenciální oblast dalšího výzkumu.

Graf 1 Frekvence obou pozic (prenominální a postnominální) v NP pro všechna posesiva

Mezi jednotlivými skupinami posesiv lze však pozorovat jisté rozdíly ve vytížení těchto pozic. U zájmen skupiny A převažují doklady prenominální pozice (61,4 %) nad doklady pozice postnominální (38,6 %). Pro posesiva skupiny B bylo zjištěno 44,8 % případů prenominální pozice ku 55,2 % případů pozice postnominální; pro posesiva skupiny C činí vzájemný poměr 53,6 % A ku 46,4 % P. Výsledky zachycené pro zájmena skupiny B však vzhledem k nízké frekvenci jejich výskytu, převážně vázaného na oblast nábožensky vzdělávací literatury a biblického jazyka, není možno pokládat za validní.

V našem výzkumu se ukázalo, že distribuce obou pozic v NP je ve staré češtině do značné míry závislá na individuálním stylu jednotlivých autorů či žánrové příslušnosti textů (srov. graf 2). Z toho lze usuzovat, že ve staré češtině mohlo být slovosledné chování posesiv v NP ovlivněno stylem.

Graf 2 Distribuce prenominální a postnominální pozice v analyzovaných textech

Z jednotlivých výsledků výzkumu, který přihlížel k možným vlivům faktorů stylového charakteru i rozdílům ve využití slovosledných pozic u zájmen skupin A, B, C, vyplynulo, že základní (nepříznakovou) slovoslednou pozicí staročeských posesivních zájmen v NP byla s velkou pravděpodobností pozice prenominální.

Tato pozice nápadně dominuje v těch typech textů, které nevznikly jako staročeské překlady latinských předloh (Tkadl, Rožmb), anebo které jsou na svých pretextech slovosledně závislé velmi slabě či téměř vůbec (TrojK, PovOl, Krist).²³¹ Přestože se jedná o texty podléhající jisté míře stylizace, jak indikují případy jiných slovosledných specifik (circumpozice, interpozice etc.), absentuje v nich tendence přesně imitovat slovosledné chování posesiv v latinské NP.

Naproti tomu je zřejmé, že postnominální pozice posesiv se dominantně uplatňuje zejména v Novém zákoně druhé biblické redakce a v některých textech nábožensky vzdělávací prózy vzniklé po roce 1400 (HusVýklKrát, JakKal).²³² Nabízí se proto hypotéza, že postpozice posesiv (aktivovaná latinským vzorem) se mohla stát jedním z prostředků stylové diferenciaci jazyka české prózy, která podle autorů Večerka – Šlosar – Dvořák – Malčík (2009, s. 53) ke konci 14. stol. „značně pokročila“. Tento předpoklad se jeví jako pravděpodobný, neboť na možnosti stylové motivace konkurenčních slovosledných schémat, byť v češtině střední doby, upozornili ve svém výzkumu také Zikánová (2009) a Kosek (2011). V každém případě však tato hypotéza o stylové motivaci postnominální pozice pronominálních posesiv ve staré češtině musí být podrobena dalšímu zkoumání.

Tato základní prenominální pozice posesiv skupiny A a B zřejmě ovlivnila slovosled posesivních zájmen 3. osoby (tj. zájmena skupiny C). U zájmen 3. osoby došlo během staročeského období k zásadní vývojové změně: původně totiž šlo o adnominální genitivы osobního zájmena 3. os. *jeho, jich, jie*, které se změnilo na samostatná posesivní zájmena 3. osoby. Součástí této změny byla s největší pravděpodobností také změna jejich základní slovosledné pozice: s jistým zjednodušením lze tuto změnu chápat jako proměnu postnominálních adnominálních genitivů osobních zájmen na prenominální zájmenná posesiva. Jelikož se na slovosledu zkoumaných stč. textů do značné míry projevuje vliv latinských předloh nebo stylu, není na jejich základě úplně jednoduché identifikovat průběh této změny. Nicméně vzhledem k tomu, že v již uvedených nejstarších zkoumaných staročeských textech, na jejichž slovosled měla latinská NP malý vliv (Evangelium sv. Matouše *Bible drážďanské a Kniha rožmberská*), zaujímají posesiva 3. osoby již

²³¹ Dominantní antepozice se uplatňuje rovněž v památkách LékŽen, LékFrant a BřezSnář (oddíl *Astrologie*). Přestože je velmi pravděpodobné, že i tyto staročeské texty měly svůj latinský pretext, jejich bezprostřední předloha zatím není známa. Za laskavé sdělení vděčíme Mgr. Kateřině Volekové, Ph.D.

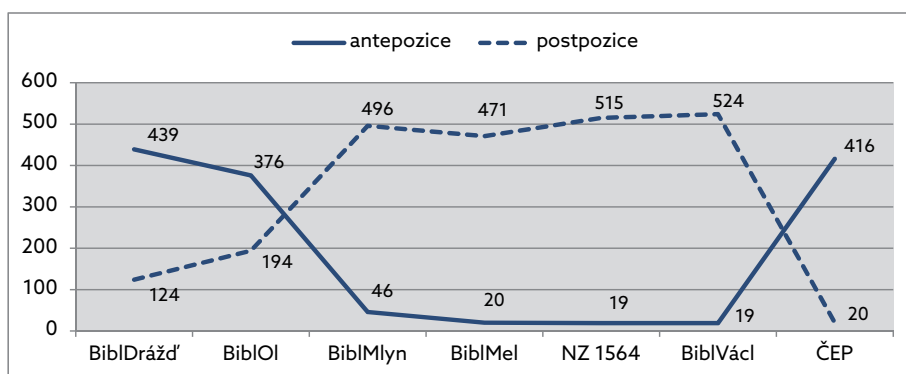
²³² Postnominální pozice se mimo to ve staré češtině (obdobně jako v češtině moderní) uplatňuje rovněž jako citově příznaková varianta. Dokladem jsou vokativní NP, které vyjadřují citový postoj mluvčího k oslované osobě (typu *tatiku můj, synu můj přemilý*). V těchto typech frází pronominální posesiva dominantně tendují k postnominální pozici (46 P : 10 A).

dominantní prenominální postavení, lze usuzovat, že proces gramatikalizace posesivních zájmen 3. osoby byl pravděpodobně na počátku zkoumaného období (tj. na počátku 2. pol. 14. století) završen. Pro podporu tohoto tvrzení svědčí kromě změny slovosledné pozice i realizovaná flexe posesiva *jejie* v Matoušově evangeliu *Bible drážďanské*.²³³

Z výzkumu vyplynulo, že Matoušovo evangelium *Drážďanské bible* a *Knihy rožmberská* představují velmi důležitý pramen výzkumu staročeského slovosledu, neboť reprezentují stav, který s největší pravděpodobností reflektuje jazykovou realitu konce 1. a počátku 2. poloviny 14. století. Pozoruhodné je, že s výjimkou některých slovosledných aktualizací (tj. interpozice, cirkumpozice, prenominální adnominální genitiv etc.) slovosledné chování pronominálních posesiv v obou staročeských textech do značné míry koresponduje se stavem v češtině moderní.

Náš výzkum současně potvrdil to, co se obecně zmiňuje v souvislosti s texty první a druhé staročeské biblické redakce (srov. Kyas 1997, s. 111). Jak již bylo uvedeno výše, nový překlad Nového zákona druhé staročeské biblické redakce se vyznačuje (oproti nejstaršímu biblickému překladu) dominantní tendencí zachovávat při překladu co nejvíce původní latinská schémata. V oblasti slovosledu má tento příklon k Vulgátě za následek dominantní obsazování postnominálního pole fráze jejími rozvíjejícími členy. Tato tendence je pak ještě o něco výrazněji patrná v pozdějších středněčeských překladech (srov. Navrátilová 2012a). V naší práci se tak podařilo postihnout počáteční fázi tohoto procesu. Následující graf 3 vycházející ze srovnání výsledků naší práce s uvedenou studií (Navrátilová *ibid.*) zachycuje vývoj překladatelské tradice v oblasti slovosledu posesivních zájmen.²³⁴

Graf 3 Slovosled posesivních zájmen v Matoušově evangeliu staročeských a středněčeských biblických překladů (včetně srovnání s ČEP)

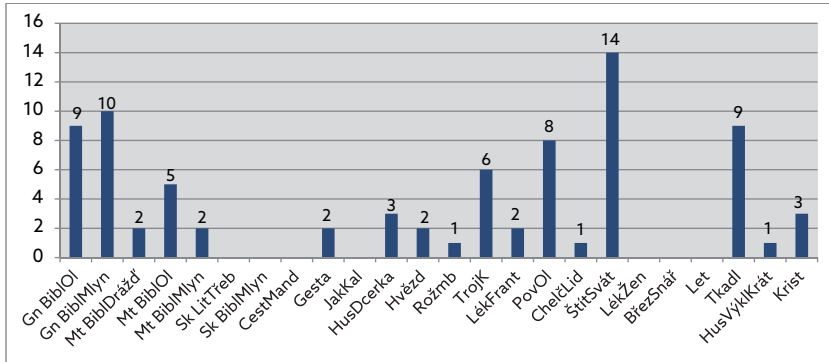

233 V *Knize rožmberské* byl zachycen jediný doklad posesiva *jejie*, a to dosud v nesklonné formě.

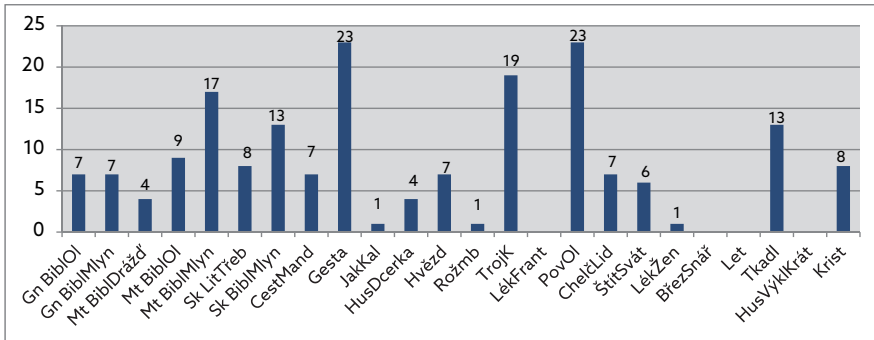
234 Tento graf je nutno brát jako orientační, a to především proto, že v něm schází velká část českých biblí 19. a 20. století.

Další slovosledné varianty – cirkumpozice a interpozice – byly v našem korpusu textů doloženy jen s velmi nízkou frekvencí (interpozice představuje cca 1,2% dokladů, cirkumpozice cca 2,8 % dokladů, srov. grafy 4, 5). Náš výzkum tak nepotvrdil tvrzení některých lingvistů pokládajících obě pozice za typickou slovoslednou variantu starších vývojových fází.²³⁵ Vzhledem k tomu, že obě pozice jsou doloženy zejména v památkách s latinským pretextem, lze předpokládat, že se tu uplatňuje transfer latinský slovosled → staročeský slovosled, a to i v textech, které jsou z hlediska relativní pozice posesiv ve frázi na latinském originále poměrně nezávislé. Mimo to je zřejmé, že se obě pozice ve staré češtině rovněž uplatňovaly jako stylové příznakové varianty, neboť jsou s nejvyšší frekvencí doloženy právě v textech vyznačujících se snahou o jazykovou exkluzivitu (zejména v ŠtítSvát, Tkadl, TrojK, PovOl, Gestech a v biblickém textu).

Graf 4 Výskyt interpozice v analyzovaných pramenech

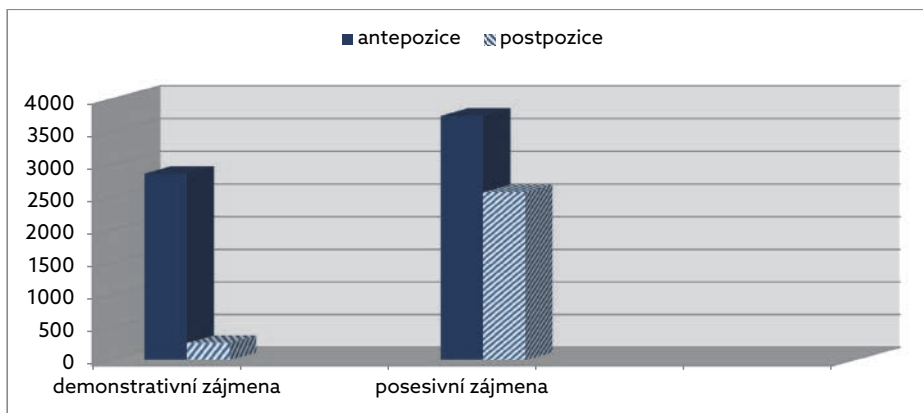
Graf 5 Výskyt cirkumpozice v analyzovaných pramenech

235 Srov. kapitolu 1 Úvod.

Dalším úkolem této monografie bylo prozkoumat, zda se z hlediska slovosledu chovají posesivní zájmena jako modifikátory, či jako determinátory fráze. Analýza v tomto případě nepřinesla jednoznačné výsledky, avšak bylo zjištěno, že ve staré češtině je možno odhalit takový slovosled prvků NP, který je v rozporu s předpokládaným chováním posesivních zájmen coby determinátorů fráze. V lineárním řetězci rozvíjejících prvků NP je adjektivní modifikátor umístěn před pronominální posesivum (Adj › Poss › N), tj. typu *v pilné jeho potřebě, v surchniem svém stavu*. Z výskytu takových konstrukcí lze usuzovat, že se posesivní zájmena ve staré češtině nechovají prototypicky jako určité determinátory, neboť umožňují, aby adjektivní modifikátor obsadil pozici vyhrazenou pro determinátor (příp. kvantifikátor) fráze. Jak ukázal dřívější výzkum (viz Navrátilová 2012b), staročeská demonstrativní zájmena tento slovosled zpravidla neumožňují. Zjevné diference je mimo to možno odhalit i v rámci relativní pozice posesivních a demonstrativních zájmen ve frázi. Jak zachycuje níže uvedený graf 6, demonstrativní zájmena jsou i v období staré češtiny dominantně prenominální (srov. Navrátilová *ibid.*).²³⁶ Je tedy evidentní, že se již od nejstarších fází češtiny objevují diference mezi slovosledným chováním posesivních a demonstrativních zájmen, které by bylo možné chápat jako argument pro hodnocení posesivních zájmen spíše jako modifikátorů NP, nikoli jejich determinátorů. Pro ověření tohoto závěru je ovšem nutno realizovat další podrobné analýzy vycházející z větší databáze dokladů.

Graf 6 Slovosled posesivních a demonstrativních zájmen ve staré češtině

Náš výzkum podal podrobný popis slovosledného chování jednoho z rozvíjejících výrazů NP ve vybraných staročeských památkách. Lze ho tedy chápat jako výcho-

²³⁶ Jednotlivé analýzy ovšem vycházejí z nestejného celkového počtu dokladů (pro analýzu demonstrativ bylo excerponováno 3 123 dokladů, pro analýzu posesiv 6 498 dokladů).

disko či začátek dalších analýz vývoje slovosledu české NP. V budoucnu by bylo jistě vhodné soustředit pozornost na dva důležité aspekty, kterými jsme se v naší práci mohli zabývat jen okrajově či náznakem: 1. na slovosledné vlastnosti dalších rozvíjejících prvků staročeské NP a jejich vzájemné slovosledné konstelace, 2. na slovosled pronominálních posesiv v mladších vývojových etapách češtiny, zejména v češtině střední doby a v češtině 19. století.